

Cristian Mușă

cristian.musa@yahoo.com

Războiul, din spatele frontului

În memoria persoanelor plecate dintre noi, amintite în această lucrare: Ion Cîrmici, Lica Diaconu, Maria Mușă, Maria Oprea, Costache Rusu, Alexandru Savu, Dumitru Zinculescu.

În comunitățile tradiționale de odinioară, momentele importante din viața fiecărui individ erau marcate prin gesturi și desfășurări rituale sau ceremoniale, însoțite, bineînțeles, de un anumit repertoriu poetic, muzical, coreic. De asemenea, a existat și un repertoriu „laic”, interpretat la întruniri sociale și familiale, în mod spontan, în viața de zi cu zi, nelegat neapărat de un anumit context: cântecul propriu-zis, doina, proverbele și zicătorile etc.

Evenimentele marcante din viața unui individ (de regulă dacă era o persoană însemnată) sau din viața socială a întregii comunități prilejuiau crearea unor specii folclorice anume, bineînțeles, pe structura genurilor cunoscute, având subiecte care au marcat, deopotrivă, atât mediul rural, cât și pe cel urban. Ne referim aici la unele jurnale orale, cântece bătrânești (balade) și anumite variante de povești, povestiri. Dintre acestea amintim creații ale lăutarilor precum: *Focul din Costești, Balada lui Corbea, Iancu Jianu, Pinte* sau povești/povestiri despre ostașii întorși care și-au găsit soțiile recăsătorite etc. Cele două conflagrații mondiale le-au oferit oamenilor din acele vremuri prilejul să creeze un astfel de folclor special, înlocuind, într-o anumită măsură, în interpretare, unele genuri folclorice sau variante mai vechi ale acestora. Experiențele trăite în timpul războiului au căpătat, prin povestire, un statut special, iar prin culegerea și publicarea lor s-a scos la iveală o altă față a istoriei, cea a celor implicați direct, și nu a celor care au privit evenimentele cu spirit critic, științific sau didactic. Acest subiect, *povestirea personală de război*, a intrat în atenția mai multor cercetători din arii de activitate diverse: etnologie, istorie, sociologie, fiecare domeniu punctând diferite situații și contexte.

Cunoaștem, din surse teoretice, că oralitatea este una dintre cele mai importante caracteristici ale folclorului, însă dacă punem în discuție importanța folclorului militar în general, observăm că acesta a reprezentat o cale prin care s-a atestat că și sursele scrise au un rol important

în conservarea și transmiterea culturii populare (Iliescu, Stere și Neamu, 2005: 267-282). În acest sens, lucrările care au avut ca subiect războiul sau viața militară, se împart după cele două forme de transmitere: lucrări bazate pe mărturiile orale ale combatanților (Negulescu, 2006; Fruntelată, 2004: 34-107) și documente scrise de aceștia (Florian, 2018: 28-242).

În satele românești, această categorie de povestitori aproape că a dispărut. Există, bineînțeles, amintirile lor, intrate într-un repertoriu al memoriei colective. Este vorba de genuri folclorice care de-a lungul timpului au suferit o refuncționalizare și au fost transmise ca povestiri, altele ca povești sau chiar ca bancuri, snoave sau exprimate ca situații cu iz umoristic de tip anecdotic. Toate acestea, prin poziția *insider-outsider*, pe de o parte, mi-au fost transmise direct de personajele principale prin povestiri și prin interpretarea unor poezii și cântece de război: foști combatanți în cel de-Al Doilea Război Mondial, văduve de război și persoane care în acel timp erau copii; iar pe de altă parte, le-am observat în copilărie (încă sunt vii în comunitate), în cadrul impresionantelor ceremonii organizate în fața troiței eroilor de către întreaga comunitate. Situațiile și contextele amintite m-au îndemnat să fac unele demersuri de culegere, arhivare și interpretare a unor informații pe cât de sensibile și unice, pe atât de rare în societatea contemporană.

Culegerile povestirilor de război întreprinse în Starchiojd, județul Prahova, au fost desfășurate în primul rând din punct de vedere al unor curiozități personale și după aceea din punct de vedere al interesului profesional, de aceea informațiile pe care le redăm nu au neapărat o interpretare științifică, ci se bazează pe înșiruirea unor mărturii ale unor „trăitori” ai războiului. Primele demersuri le-am făcut în timpul studiilor de licență, mai ales după ce l-am cunoscut pe Ion Cîrmici,¹ rămas ultimul veteran de război din Starchiojd, un iscusit povestitor și un foarte bun organizator al informațiilor pe care de fiecare dată mi le furniza. De asemenea, cuvintele rostite pe patul de moarte de bunicul meu, Constantin Mușă, „Mă chinuie Dumnezeu pentru că oi fi omorât oameni” și „Marioară, să-mi dai apă de pomană pentru că pă front am băut apă din copitele cailor”, au deschis o dorință de a culege povestirile de război, considerând că acest folclor special poate să piară odată cu purtătorii lui.²

¹ Ion Cîrmici a fost ultimul veteran de război din comuna Starchiojd, Prahova, un foarte bun povestitor care a reușit să creeze un stil special de transmitere a informațiilor prin împletirea oralității cu scripturalitatea – dezvoltarea pe cale orală a unor idei notate într-un jurnal de front. Acesta a făcut subiectul unui capitol din teza mea de doctorat, *Aspecte ale culturii populare orale și scrise în localitatea Starchiojd din subzona Valea Teleajenului*, susținută pe 7 iulie 2018 la Școala Doctorală a Facultății de Litere din cadrul Universității din București, capitol în care au fost expuse și analizate narațiunile personale de război din punctul de vedere al unui combatant.

² Primele culegeri cu tema războiului au fost materializate în lucrarea de disertație *Războiul trăit și povestit. Studiu de caz: Starchiojd*, susținută în iunie 2013 la Masteratul de Antropologie culturală, Etnologie și Folclor, Facultatea de Litere, Universitatea din București.

În Starchiojd, după trecerea la cele veșnice a lui Ion Cîrmici, ultimul veteran de război din localitate, nu mai găsim povestiri despre război de la o sursă directă (dacă ne gândim la cei care au luptat), ci așa cum am amintit anterior, sunt povestiri ale urmașilor acestora, intrate în circuitul repertorial al întregului grup social, de asemenea, interesante și acestea pentru urmărirea procesului de transmitere a informațiilor peste o generație.

Nu dorim să ne îndreptăm spre prezentarea unor materiale despre cei care au fost în „ploaia de gloanțe” după exprimarea frecventă a lui Ion Cîrmici, ci ne îndreptăm atenția spre cei care au stat în spatele frontului și cei care au rămas în sat, martori care au creat alte imagini ale războiului – cum acesta poate să fie trăit, înțeles și povestit de fiecare categorie participativă în parte.

Ostașii din spatele frontului

În comparație cu „ceilalți” veterani, Costache Rusu și Dumitru Zinculescu (doi ostași din spatele frontului), au făurit niște imagini diferite despre acele timpuri. Poveștile lor nu impresionează neapărat auditoriul, întrucât au avut un statut special, dar din punct de vedere științific mărturiile lor sunt extrem de importante, pentru stabilirea și punctarea viziunii pe care au avut-o mai multe grupuri sociale participative. Aceștia au povestit cu alt curaj, nu au rețrăit atât de adânc momentele prin care au trecut. Există și în spatele frontului frica de moarte, dar ostașii aflați acolo s-au simțit protejați și norocoși.

Ocuparea unei funcții importante, ca simplu fiu de țăran, nu era ceva ușor, având în vedere nedreptățile atestate în acele vremuri în acest sens, deoarece era văzută ca o șansă de a rămâne în viață, iar lupta pentru viață era crâncenă. Unul dintre aceia a fost Dumitru Zinculescu, cel care povestea cu bucurie despre funcția de radiotelegrafist pe care a ocupat-o datorită istețimii lui, mulțumind că nu a fost dus spre ținta directă a gloanțelor și că a fost apreciat pentru ceea ce a făcut, atât de români, dar mai ales de nemți:

„Am dat examen și cu români și cu nemți, că ieram atunci aliați cu nemții. Și nemții mi-a dat nota maximă că prindeam 40 de litere pă minut și trebuia să scrii ce litere auzai. Am luat nota maximă și mi-a propus să fiu radiotelegrafist bord de avion la iei în Germania” (Dumitru Zinculescu).

Amândoi povestitorii își structurează ideile aproximativ identic, punctând la începutul interviului șansa pe care au avut-o în acele vremuri tulburi, făcând de multe ori comparație cu băieții din sat care au fost înrolați:

„Io am avut noroc di n-am mers la luptă cum să zice, pentru că nu ieram militar și nici nu făcusem armata. Am fost luat la Munca Tineretului Român, am făcut instrucție, instrucție militară, pă urmă ne-a dus la muncă în Moldova, și acolo făciam șanțuri contra tancurilor” (Costache Rusu).

Surprinși de evenimentele acelor vremuri majoritatea ostașilor luau decizii rapide, uneori fără o viziune asupra consecințelor. În cazul lui Dumitru Zinculescu, hotărârea de a pleca pe front cu un scop bine stabilit trebuia să fie însoțită de consimțământul părinților. Împotrivirea mamei i-a cotit drumul pe care trebuia să-l urmeze:

„Ca radiotelegrafist trebuia să comunic cu ce mă întâlneam p’acolo ca să știe cei de jos, dar pentru asta trebuia consimțământu’ părinților. Am venit acasă, tata a fost de acord, mama neștiutoare de carte nu știa ce-i ăla avion, nu m-a lăsat” (Dumitru Zinculescu).

Această cotitură, însă, nu l-a scutit de a-și îndeplini funcția pe care o primise și datoria față de țară:

„M-a repartizat la o magazie de aparate tehnice de radio din regiment și a venit o cerere de fugit pă front că avea nevoie acolo. Noi aveam tot felu’ de aparate de radio. În continuare a venit dispozițiunea asta și m-a trimis și pă mine cunoscător să predau toate aparatele alea de radio. Am avut 15 vagoane de fel de fel de aparate și am mers până aproape de Rostov. După ce am predat acolo în Rostov, iera o pădure mare, un parc, și pădurea asta iera numa’ de stejar” (*ibidem*).

Curiozitatea de care toți veteranii au fost cuprinși când au ajuns pe teritoriul unei alte țări l-a împins să vadă împrejurimile orașului rusesc unde ajunsese, moment în care i s-a hotărât soarta. În acel context avea loc înrolarea lui propriu-zisă în război, însărcinat cu una dintre cele mai importante funcții din spatele frontului – informarea prin rețelele de telecomunicații a situației primite de la alte surse:

„(...) mă-ntâlnesc în parcu’ ăla.... așa a fost să fie... mă întâlnesc cu un locotenent care mă cunoștea, «Ia stai, măi Mitică! Nu ești tu Zinculescu?» M-a întrebat cu ce ocazie p’acolo și i-am zis că poimăine plec înapoi. «Măi Mitică, zice, tu de aici nu mai pleci! Io îți promit că rămâi aici cu mine și mă duc să-ți fac acte. Oi muri io, mori și tu, dacă nu mor io, nu mori nici tu!» Ce să fac? Acu’ mi s-a hotărât soarta. M-a oprit acolo. Acolo iera Marele Cartier General, comanda Mareșalului Antonescu. Am fost radiotelegrafist la cele mai mari aparate de radio de front pă care le aveam date de nemți, și io am avut un post de radio care vorbeam cu Armata a patra de acolo de la Marele Cartier General” (*ibidem*).

Aproape toți veteranii de război, atât cei intervievați de noi, cât și alții, nu ocolesc povestirile despre hrană: ce mâncau, cum, unde, cum făceau rost de ea în cazul în care ostașii însărcinați cu această funcție nu ajungeau la timp etc. Toate povestirile despre hrană, la fel ca cele despre igienă sunt, de obicei, niște amintiri destul de triste pentru veterani în general. Însă, ostașii cu statut special pot oferi o altă imagine, „revoluționară” pentru acele vremuri:

„Ca atare, eu din interes de serviciu, din punct de vedere militar, pă front acolo n-am mers zece metri pă jos. Acolo făciam bocancii cu cremă, cea mai bună cremă din România, Gladis, și trebuia să fie bocancii lustruiți din două în două zile (...) Jos la subsol, aveam paturi și nu avea voie să ne deranjeze nimeni” (*ibidem*).

Din punct de vedere al protecției pe care aceștia o aveau, povestirile celor doi veterani par a fi asemănătoare pentru că au fost ferți cât de cât de focul armelor, au fost departe de măcel, însă traiul celui alt veteran se aseamănă foarte mult cu cel al luptătorilor, observabil prin diferența rolurilor lor:

„Ieram cantonați în comuna Goghești și seara ne duciam și dormiam acolo la o femie ‘ntr-o magazie, și mâncare ne dădea unitatea, mâncare distul di proastă” (Costache Rusu).

În repertoriul veteranilor care s-au aflat în spatele frontului nu întâlnim descrieri ale unor scene precum: contactul cu inamicul, moartea camarazilor, prizonieratul, însă în relatările lor încearcă să scoată în evidență atât momentele în care „au dus-o bine” făcând comparație cu traiul pe care l-au dus ceilalți veterani, dar și evenimentele neplăcute, care, chiar dacă au fost puține dau o altă semnificație titlului de veteran de război. Pentru a fi evidențiate puținele momente ale războiului, Dumitru Zinculescu povestea despre un complot și o răsmeriță neașteptată din partea celor care știau că frontul e departe iar rolul lor e altul, nu acela de a se lupta cu inamicul:

„A făcut iei acolo un revelion și cu nemți și cu ofițeri români, și să adunase și o mulțime di rusoaice, da’ n-a ținut cont că alea mai sunt și hoațe. La ora doișpe-unu noaptea a ieșit vreo două afară și a tras rachete și a aruncat alea și a intrat înăuntru. Așa a apărut avioanili rusești. Și de curiozitate, Marele Cartier General nu iera departe de camera unde stăteam io și, am mers toți patru și a-nceput avioan’li rusești să bombardeze acolo, și a dat la țintă unde iera depozitu’ de carburanți și-a luat foc. Și cum ieram afară, am fugit înapoi. Și cum fugiam îmi vinea mantaua în cap și cădeam de suflu’ ăla și mă căutam mereu să văd dacă mai am picioare și m-am dus înapoi unde aveam locu’ de muncă” (Dumitru Zinculescu).

Ordinul primit la 23 august este un alt subiect pe care toți veteranii de război îl deschid:

„Am stat până la 23 august 1944 și când s-a spart frontu’ până seara a venit ofițerii și ne-a spus să plecăm (...) Nu mai mi-aduc aminte pă ce câmp, dar în orice caz nemții făcuse un baraj și dăduse apa Buzăului pă câmp, să treacă pă câmp, și să nu mai poată veni rușii și românii și nu mai puteai trece că iera apa până la gât. Și-acolo ne-am dizbrăcat, ne-am luat bluzili și echipamentu’ în brațe și hai-hai, hai-hai, hai-hai, am mers pân apă, pân apă, pân apă, până am sosit la uscat, și pă 9 septembrie am sosit acasă” (Costache Rusu).

Povestirile oamenilor rămași în sat

Războiul nu a fost numai al celor care au plecat pe câmpurile de luptă, ci a fost și al celor care au rămas în sat, cei care au fost nevoiți să ducă greul casei, să-și crească și să-și educe copiii, să muncească țarina, să-și asigure hrana.

Evenimentele petrecute în sat uneori par mai dezastruoase decât descrierea unui câmp de luptă. Cu voie sau fără voie, copiii, bătrâni, femeii, au luat parte la tot ce s-a întâmplat în sat în perioada aceea. Suferința lor a început odată cu plecarea celor dragi și s-a continuat până la sfârșitul războiului pentru cei care au avut norocul de a-i mai vedea pe cei pe care i-au crezut morți și pentru mai mult timp pentru cei care au primit vestea decesului lor.

Fiind locuitori ai aceluiași sat, momentele memorate sunt asemănătoare: plecarea pe front a celor dragi, fuga de trupele străine care au venit în sat, prădarea locuințelor de către aceștia, comunicarea cu cei de pe front, înmormântarea simbolică a eroilor, momentul când au auzit că s-a sfârșit războiul etc. Într-o lucrare despre povestirile de război, situația celor rămași acasă, comparativ cu cea a ostașilor, poate fi descrisă astfel:

„Într-un joc al contrastelor, complexitatea celui de-al doilea război mondial se revelează diferit pentru bărbați actanți ai războiului, și pentru femeii, un alt fel de «combatante» din spatele frontului. Amintirile veteranilor legate de lupte, de experiențele frontului pe alte teritorii, povestiri înspăimântătoare cu violențe și dureri se regăsesc și în povestirile femeilor, însă episodul satului invadat de ruși este caracteristic evocărilor soțiilor veteranilor de război” (Știucă, 2006: 83).

Așa cum am amintit anterior, personajele principale ale războiului nu mai sunt în viață și cu atât mai departe sunt cele din primul război, iar mărturiile de la interlocutorii care le-ar fi putut povesti pe amândouă au fost puține. Cu toate acestea, în notițele Licăi Diaconu³ întâlnim o situație

³ „Mama” Lica Diaconu a fost o poetă populară din Starchiojd, Prahova, o emblemă culturală locală care s-a remarcat în sat prin creațiile sale de tipul jurnalului oral, povestirii vieții și descrierii etnografice, toate scrise în câteva caiete pe care, de asemenea, le-am analizat în aceeași lucrare de doctorat citată anterior. Până în anul 2008, înainte de moartea sa, Lica Diaconu a fost informatorul meu principal. Informațiile despre război nu le-am cules pe cale orală, ci le-am

specială: pe de o parte apare descrierea „războiului copilăriei” ei și rolul pe care mama a trebuit să și-l asume în lipsa bărbatului din casă, iar pe de altă parte „războiul maturității”, când în lipsa soțului plecat pe front a re trăit momentele din copilărie, dar la o altă dimensiune:

„Mămica a rămas cu cinci copii. Dintre care trei au murit mărișori o fetiță și doi băeți și unui ia rămas gheozdanu în cui era în clasa treia. Și a rămas mămica văduvă de război cu doi copii eu și neica Nae Lupu. După ce a murit tătucu meu, a făcut epitropie. De toate bunurile și averea rămasă pe urma lui tătucu. Epitrop a pus pe fratele lui tătucu anume Nicolae Lupu. Mîngîierea mămicii eram noi cei doi copii Nae și Lica. Mămica ne iubea ca pe lumina ochilor. Dari noi o ascultam și nu eșam din cuvîntu mamii noastre. (...) În casa noastră era armonie și o ascultare și mare respect.” (...) „După zece ani de căsătorie sa început războiul 1940-1944. Și mi sa schimbat fericirea în lacrimi și în muncă mare: Aveam patru copii, trei boi, vacă, și un cîrd de oi. Cu toate ma lăsat soțul meu și a plecat la război. Eu aram, eu semănam, eu culegeam. Eu coseam eu căram. Eu stam numai noaptea în casă căci ziua eram cu biciu în mîină și-mi înjugam boii și munceam și la altu, să pot trăi și să-mi cresc copilașii patru copii supt nouă ani. Cel mărișor de 9 ani cel mai mic de un an. Și mă duceam la pădure la lemne și la fin. Pe zăpadă, vînt, și vreme aspră. Și mă duceam de rechiziție. Și așa am duso patru ani pînă cînd sa făcut pace. Cînd a venit soțul meu din război ma găsit cu tot ce a lăsat, copii, boi, vacă și oi” (Lica Diaconu).

În repertoriul femeilor și al celor care atunci erau copii găsim niște povestiri cu totul diferite de cele ale veteranilor de război. Dacă aceștia din urmă povesteau despre nenorocirile de pe front, cei rămași în sat încă mai vorbesc despre ceea ce a fost după plecarea soților, fraților, sau pur și simplu a consătenilor lor. Oamenii rămași în sat au fost un alt fel de combatanți, cei lipsiți de putere care au încercat să ducă greul care le-a rămas pe umeri. O imagine comună a interlocutorilor este cea a plecării pe front a celor dragi:

„Suna clopiti la biserică, s-a sunat mobilizarea. (...) și bătea lumea în sape să să diștepte toată lumea, și dimineața la ora opt, toți, începând di la tata lu’ Fănică Sârbu... a plecat di pă ulița asta: Fănică Nedelcu, Ion Bâtcă, Ilie Ștubeanu, Ion Părlăgică (Malagambu), Tache Părlăgică, pă urmă mai jos aicia, al Cășoaii, Gheorghe Frigea, Gheorghe Părlăgică, nea Mitruș, plîngea țața Mica asta... S-a făcut o coloană în răspuntie, iera un bocet... nenorocire!” (Alexandru Savu).

extras dintr-un caiet de notițe, descoperit în casa bătrânei în luna iulie 2014, în timpul cercetărilor de teren pentru întocmirea volumului *Starchiojd. Moștenirea culturală (Partea II). Sărbători, obiceiuri, repertoriu folcloric, tradiții locale reprezentative*, volum colectiv realizat de: Cristina Bucătaru, Andrei Chivereanu, Elena Dudău, Ioana-Ruxandra Fruntelată, Cristina Gherghe, Cristian Mușă, Constantin Secară, Nicoleta Șerban, editat de Centrul Județean de Cultură Prahova, Editura Mythos, Ploiești, 2015. Citatele au fost copiate exact așa cum apar în notițele ei, păstrând, în acest fel, și unele greșeli gramaticale.

Pregătirea de reîntoarcere pe front, după lăsarea la vatră a răniților pentru refacere, a dus la retrăirea acestor momente de primă încorporare. Această imagine era adesea creionată de bunica mea:

„Nenea a fost un rând în război, și a venit în refacere că a fost împușcat în picior. Avea două fete: pă Leana și pă Marioara. L-a lăsat cât l-a lăsat și i-a trimis iar ordin să plece înapoi la război. Nu să mai îndura să plece. Când a plecat, de trei ori s-a-ntors din răspuntie. Numai când auzea fetili țipând să răzgânda. Plângeam și noi cu toții că ne gândeam că poate nu-l mai videm. I-am zis și noi: «Du-te, măi Mitrușe, că vine și te-mpușcă!» Fata aia mare, Marioara, avea trei ani, și di când a plecat tac’su numai într-una a plâns și l-a strigat. La vreo trei zile a murit, săraca, numai di doru’ lu’ tac’su. Până a murit a strigat: «tata! tata!» Aia i-a fost plecarea lu’ Mitruș că n-a mai venit înapoi” (Maria Mușă).

Cu ajutorul scrisorilor membrii familiei puteau afla unii de alții, se puteau plănui și consola. Scrisorile primite ofereau, totodată, oamenilor, un prilej de a se aduna laolaltă și de a despica firul în patru, de a desluși vorbele înșirate pe o foaie de hârtie:

„Când a venit războiu’ io ieram gravidă cu Luță, și între timp l-am născut, dar tac’tu mare nu știa, că iera dus la război. Ne-a trimis scrisoare și ne-a povestit di acolo di pă front, ne spunea unde a ajuns cu luptili. Aveam o vecină care ne citea scrisor’li că noi nu știam carte. I-am scris și noi scrisoare și i-am spus că suntem bine, sănătoși, și i-am spus că are un flăcău” (*ibidem*).

Uneori scrisorile erau scrise și sub formă de testament:

„Cât a fost frati’ miu, Stelică, pă front, ne-a trimis scrisori, trimitea niște foi mari scrise și p’o parte și p’alta. Mi-a trimis una odată și scia: «Marioară, să ai grijă di mămița și di tătucu, și dacă nu mă-ntorc di la război, să rămâi în casă și să iei și partea mea di avere»” (Maria Oprea).

Așa cum în societatea tradițională dorințele muribunzilor erau respectate, și în acest caz dorința i-a fost împlinită. Tatăl eroului Stelian Ivan i-a lăsat fiicei și averea fiului care nu s-a mai întors.

În viziunea tradițională, viața omului era marcată de niște pași pe care fiecare individ al comunității trebuia să-i parcurgă cursiv. Altfel, comunitatea recurgea la practici rituale și ceremoniale prin care se marcau momentele *pierdute* de anumite persoane ale grupului. Spre exemplu, în cazul decesului unui tânăr necăsătorit, înmormântarea i se transforma într-o nuntă simbolică (Kligman, 1998: 163-184), iar în cazul în care o fată năștea „din flori” acesteia i se făcea o cununie (la salcă sau la gard) prin care se marca, în mod batjocoritor, ce-i drept, trecerea de la

statutul de fată la cel de nevestă. Un alt exemplu este cununia soțului mort cu cel viu, în cazul în care aceștia nu se cununau până la moartea primului dintre ei, în ideea că pomana oferită de soțul viu nu este primită pe lumea cealaltă, din cauza traiului lor în desfrâu. Nu dorim să adâncim ideile deoarece astfel de practici erau întâlnite pe tot parcursul vieții în situația în care se neglija un moment important, mai ales dacă acesta necesita un anumit ritual sau ceremonial. Revenind la subiectul nostru, așa cum nu se îngăduia ca practicile amintite să nu se îndeplinească, tot așa nu se percepea ca cineva să dispară întru totul fără înmormântare. De aceea sora eroului amintit, atât pentru averea donată, cât și pentru respectarea tradiției, îi îndeplinește dorințele:

„Așa a zis și așa am făcut! După ce am primit înștiințare că a murit, i-am făcut înmormântare. Am anunțat oamenii că facem înmormântare, a venit, am pus hainili lui într-un coș, am făcut colivă și-am mers la biserică, și iera băieți și i-am dat hainili lu' Neculai Bughiu. I-am făcut pomenili așa ca la orice mort, și după aia tătico a ridicat o cruce di piatră în numili lui acolo la cimitir unde avea iel loc pentru mormânt. Am avut grijă di părinți, i-am îngropat, le-am făcut ce a trebuit, și mi-a rămas mie casa și partea lui di avere” (*ibidem*).

Unul dintre momentele marcante pe care oamenii le-au povestit de fiecare dată a fost cel al intrării în sat al trupelor rusești sau nemțești:

„Când a venit rușii, toate fetili iera, mergeam cu iele la Valea Stâniei și ne ascundeam cu sor'mea, cu Manda, una Catirina... o fată frumoasă, toate fetili le luam și fugiam cu iele la pădure, copii, tot, că pătrunsese p'aici pã uliță. Colo la Coasta Stâniei până în Plaiu' Stâniei, acolo iera pădure di alun ca pă picior, înțelegi? Și stitea acolo și vinia seara cu câte o desagă di alune. Ne întorceam seara și puneam țoalili în fereastră și le astupam” (Alexandru Savu). „Când a venit rușii în sat a fugit toate muier'li în pădure, și a fugit și cumnati'mea Sultana cu copilu' mic și-a sluiț copilu' și-a murit” (Maria Mușă).

Fronturile ținute în sat bucurau copiii, care după terminarea luptelor aveau ocazia să se joace cu pistoale, cu căști militare, și să mâne cai nemțești:

„Când vinia ziceai că a venit mireasa că iera tel. Iera tel cât ușa aia așa di lung, și strălucia, iera și galben și alb, iera pachete, iera ceru' plin. (...) Americanii! Zicia că a venit mireasa. Când a venit cazacii ăștia, rușii, și-a împins pã nemți, a lăsat caii cu tot cu șai di piele. Am luat și io o șa di piele, am luat-o cu totu', cu scări cu tot. M-am dus și-am luat și io un cal, iera pã Groapa Roșie câți cai vroiai să iei, și făcia bunicu' meu: «Du-te, mă!» (...) L-a dus tata-moșu și i-a dat drumu': «Ce-mi trebuie mie toroape?» Pã urmă iera Rogozu', umblam după arme, după pistoale mai mici (...). Ieram io cu Tudor ăsta Hăpu, a făcut cu dalta în grajd acolo la drugii ăia unde pune podina, și iera pistoale di'alea mici cu cartușe cu tot, le învelea, le pitea acolo, și după război «Măi Tică, să nu spui la cineva că io am făcut și am pitit pistoalili alea acolo!»” (Alexandru

Savu). „Așa! E, a trecut și urgia asta [rușii, *n. ns., C. M.*] și-a-nceput să apaie câte un străin. Unu' a trecut, am io un frate acolo, pă Benia, aveam noi grădină, și-a zvârlit pușca peste gard acolo și-a plecat așa, fără pușcă, fără nimic. Copiii, când am dat de pușcă am țipat bucuroși, că ce-am găsit noi. bietu' tata a luat-o și-a dus-o la locu' iei, la poliție, la jandarmi” (Sultana Hristea).⁴

Din povestirile oamenilor nu lipsesc nici caracterizările făcute nemților și rușilor care au intrat în casele și satul lor. De obicei, când vorbesc despre ruși, le adresează vorbe de ocară din cauza comportamentului lor ieșit din comun:

„Când a venit, iei iera morți după țuică, și iera budane la boieru' Tache unde-i sfatu' acuma, iar dincolo, unde-i târgu', iera boieru' Iancu, și trăgea cu ăsta... cu arma în budane și curgea țuica cum curge apa, s-așeza ca porcii și bea. Cei mai nenorociți, cel mai spurcat popor!” (Alexandru Savu). „Ei, rușii au făcut tot un prăpăd. Prăpăd. A intrat pân casili oamenilor, fetili se piteau, femeile tinere, chiar și babili își dădeau cu tăciune pe față, că erau obraznici. Și intra-n casă, în beci... împușca ușa beciului dacă era încuiată, n-avea el treabă. Scotea butoiu' cu țuică. Și era un deal aicia, acu' s-a făcut case (...) și bea, mânca, tăia porcu', mânca nițel din iel, acolo să strica. Butoiu', după ce-l termina... după ce să-mbăta îl împușca, curgea țuica din iel și să ducea... butoiului îi dădea vânt cu picioru' ca să să ducă divale” (Sultana Hristea).

Spre deosebire de ruși, nemții aveau un caracter aparte:

„Eu cred că nemții iera mai omenoși! Și un ou dacă îi dideai să uita să ți-l plătească [nu se întâmpla, *n. ns., C. M.*], și pă noi, copiii, ne învățase la bomboane, umbla cu buzunarii di bomboane” (Alexandru Savu).

Încheierea războiului este un alt moment despre care vorbesc cei mai mulți oameni. Sfârșitul războiului a făcut ca oamenii să aștepte nerăbdători ca cei plecați pe front să se întoarcă sau să primescă vreo veste oricum ar fi fost ea:

„Când a plecat iera vreo 20 după ulița asta, și când s-a întors a mai venit băieții lu' tata-moșu, Ilie și Lisandru, Lisandru lu' Ilie Ștubeanu, a mai venit vreo șase” (*ibidem*). „A mai venit câțiva din câți plecase. I-am întreat și di Mitruș și a spus că a dat o bombă pă un pod și pă pod a murit mulți. A fost jale mare, mamă! Când treceai pă drum auzeai numa' bocind pân curțile oamenilor. Di la o casă poate că plecase câte doi-trei și poate că nu s-a mai întors niciunu'. A fost pelin mare, mamă!” (Maria Mușa).

⁴ Interviu cu Sultana Hristea a fost realizat în iulie 2014, în timpul culegerii de teren pentru întocmirea volumului menționat la nota anterioară.

Dacă războiul era încheiat oficial, în documente, se pare că nu era încheiat și între oameni. Lupta pentru putere între națiuni a fost înțeleasă la un moment dat de ostași ca o luptă personală, iar adversarii au fost înțeleși ca dușmani personali. Referitor la această situație, într-o carte de povestiri istorice citită cu mult timp în urmă, apărea o imagine în care se observa transferul dușmăniei, de la națiuni la „fiii” lor. În acea descriere, apăreau doi ostași, unul turc și altul rus, amândoi răniți grav, care au fost luați de sanitari și puși în paturi alăturate. Lipsiți de putere și aflați la un pas de a muri întindeau mâinile și încercau să se sugrume unul pe celălalt.

O situație asemănătoare apare și în povestirea interlocutorului nostru:

„Un neamț a scăpat din toate gloanțiii din lume, cum a scăpat iel di pă front, a trecut pă Valea lu’ Fier p’ aici. Și unde am io acoalea la Molești iera un ciuciu. Și s-a băgat și iel să bea apă, și băiatu’ țații Vetii lu’ Marcu, iel văzându-l îmbrăcat, încălțat cu bocanci i-a dat cu sapa în cap și l-a omorât. I-a luat hainili, bocancii, și l-a îngropat pă la merii ăia unde ie casa lu’ Tică al lu’ Lisandru Linii” (Alexandru Savu).

O altă imagine a retragerii trupelor străine, din repertoriul aceluiași informator, înfățișează, de asemenea, o imagine a încercării de îndepărtare a „celuilalt”:

„(...) mânca și stătea pân păduri și iei, săracii. Vinia și mai umbla când iera oamenii plecați la muncă, vidia că nu-i niminea... lua, dar nu lua... lua un castronel di mălai să facă mămăligă și Fănică Nedelcu i-a văzut di colo, iera rupti... cu hainili... petice din piele puse pă la pantaloni... și s-a luat di pă iei «Stai că vă omorâm noi!»” (*ibidem*).

Pornind de la această mărturie, fără să ne îndepărtăm de subiectul dezbătut, trebuie să menționăm că în comunitățile tradiționale românești, dat fiind sistemul de unitate, de coagulare a tuturor membrilor grupului, întotdeauna „celălalt” a fost văzut ca un potențial dăunător, iar încercările de alungare sau distrugere erau instinctive. Nu știm dacă aceste gesturi au fost rezultatul unor resorturi sociale catartice sau o răzbunare sădită în conștiința oamenilor prin prisma evenimentelor din acele vremuri, deoarece în povestirile oamenilor au fost scoase în evidență și sentimente de compasiune pe care femeile le aveau față de soldații care ajungeau prin sat:

„Și iera bunica mea, făcuse mămăligă și mi-a dat cu brânză, și io cu Toma am plecat di pă iei. Iei fugia di noi și noi fugiam di pă iei. Și când a văzut că suntem copii, s-a oprit și le-am dat mâncarea. A trecut gârla și s-a dus pă Valea lu’ Fier și împărțea mâncarea cum la unu’ și la altu’” (*ibidem*). „Să făcia la școală... unde-i casa lu’ părintii a fost școală. Și acolo să aduna fete, aduna primaru’, preotu’, era lume mai darnică, ca să zic așa. Și făcea câte un tuci mare de fasole și mămăligă mestecată cu două făcălețe, că nu era pâine. Și toți ostașii români care venea... p’acia venea, pă la Chiojdu Mic. Venea pă jos, jerpeliți, amărâți, pă

unu-l ducea de braț... și era mese-n curtea școlii, așezate, mese de lemn, fără față de masă, și canapele, și le punea să mănânce. Și la fiecare casă de aicia de la începutu' Benii și până la școală, la fiecare poartă iera cofă cu apă și cană deasupra pă pleupă, așa îi zicia, avea capac. Și ăștia care venea, săracii, lua câte-o gură de apă că n-avea timp să mai scoată apă. Îi băga aicia, le dădea să mănânce și pleca mai departe, erau morți de foame, vai și amar!" (Sultana Hristea).

Un alt moment descris de Sultana Hristea contrastează cu cel anterior, legat de compasiune, omenie, respect. Din amintirile ei din timpul războiului a rămas clar momentul descoperirii unui soldat mort, găsit de copiii care păzeau animalele pe deal:

„Unde ie cimitiru' nou iera locu' lu' tata și vineam noi, care vedea de vacă, care vedea de miei, fiecare aveam activitate. Și, pă vale la Marghioala ie un om mort! Când ne-am dus noi mai acoalea, iera îmbrăcat militar, jerpelit di tot săracu'. Și s-a dus, mama... tata... mama, cred, săraca, la părintili, s-a dus la miliție, l-a ridicat di-acolo și l-a dus în amvonul bisericii și apoi a rugat părintili niște femei să facă o colivă (părintili Aurică) și a făcut colivă... uite cam acolo iera [*ne arată locul, eram în cimitir, n. ns., C. M.*], unde ie crucea aia de fier, da' nu-i a lui. A mai murit Ionică după drum. Acolo iera colțu' străinilor. La neamț a găsit poză în buzunaru' vestonului, cred că a fost soția lui și doi copii. Poza asta, așa. Le-a luat și le-a trimis la familia lui acasă. Și l-a-ngropat aicia, maică" (*ibidem*).

Asemeni pasajului despre înmormântarea simbolică, descris de Maria Oprea, povestirea Sultanei Hristea ne transmite o imagine a viziunii țărănești despre viața de dincolo, despre cinstirea prin înmormântare și colivă a *dalbului de pribeag*⁵. De asemenea, în acest pasaj ni se revelează aspecte ale puterii tradiției și a credinței prin care funcționa societatea țărănească de odinioară.

În altă ordine de idei, prin expunerea mărturiilor oamenilor cu care am stat de vorbă, au fost puse în discuție, încă o dată, momente și fapte realizate de fiecare în parte (bune sau mai puțin bune), ce au conturat și marcat puternic nu doar parcursul individual, ci și istoria comunității în general. De asemenea, au fost surprinse reacții ale oamenilor în momente de restriște, semănând pe ogorul lor sentimente variate: de la compasiune la ură, de la răutate la milă, de la tristețe la bucurie etc. construind, astfel, viziunea diferită pe care în funcție de timp, spațiu, rol, fiecare individ poate s-o aibă asupra unui eveniment.

⁵ În mai multe variante ale *Cântecului Zorilor*, decedatul este numit *dalbul de pribeag* (Kahane și Georgescu-Stănculeanu, 1988: 532).

BIBLIOGRAFIE

- Florian, Mirela, 2018, *Scrisori de pe front* (ediția a doua), București: Martor.
- Frunțelată, Ioana-Ruxandra 2004, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, București: Editura Ager.
- Jiga Iliescu, Laura (coord.), Anca Stere și Cristina Neamu, 2005, *Scrieri țărănești (Documente olografe în Arhiva IEF)*, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, București: Cheiron.
- Kahane, Mariana și Lucilia Georgescu-Stănculeanu, 1988, *Cântecul Zorilor și Bradului (Tipologie muzicală)*, București: Editura Muzicală.
- Kligman, Gail, 1998, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași: Polirom, traducere de Mircea Boari, Runa Petringeanu, Georgiana Farnoaga, West Paul Barbu.
- Negulescu, Laura, 2006, „Intrarea trupelor sovietice în sat”, în Narcisa Alexandra Știucă (coord.) 2006, *Povestiri din prezent. Studii și note asupra narațiunilor și narativității contemporane*, București: Editura Etnologică, pp. 79-84.

Persoanele cu care am stat de vorbă:

- Lica Diaconu – n. 1913 / d. 2008, Starchiojd
- Sultana Hristea – n. 1935, Starchiojd
- Maria Mușă – n. 1918 / d. 2007, Brădet, Starchiojd
- Maria Oprea – n. 1919 / d. 2014, Starchiojd
- Costache Rusu – n. 1924 / d. 2016, Rotarea, Starchiojd
- Alexandru Savu – n. 1929 / d. 2017, Starchiojd
- Dumitru Zinculescu – n. 1921 / d. 2018, Valea Anei, Starchiojd

